

АКАДЕМІК В. Я. ЮР'ЄВ – СЕЛЕКЦІОНЕР, ГЕНЕТИК, ФУНДАТОР ВІТЧИЗНЯНОЇ СЕЛЕКЦІЙНОЇ НАУКИ (ДО 140-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)

«Я дав собі клятву присвятити все своє життя народіві, дати йому хліб..., багато хліба»

В. Я. Юр'єв

Мета. Висвітлення життєвого і творчого шляху видатного вітчизняного вченого в галузі рослинництва, селекції і генетики В. Я. Юр'єва. **Методи.** Історико-науковий аналіз. **Результати.** Визначено, що в історії вітчизняної науки академік Василь Якович Юр'єв (1879–1962 рр.) по праву займає виняткове місце як один із засновників сільськогосподарської дослідної справи та наукової селекції в Україні. **Висновки.** Збереження і вивчення наукової спадщини видатного селекціонера-рослинника, генетика та організатора науки В. Я. Юр'єва має велике значення для розуміння процесів становлення і розвитку аграрної науки.

Ключові слова: Василь Якович Юр'єв, генетика, селекція, Харків, Харківська селекційна станція, наукова спадщина.

У лютому 2019 р. виповнилося 140 років від дня народження та 57 років із дня смерті академіка АН УРСР, двічі Героя Соціалістичної Праці, лауреата Державної премії СРСР, почесного академіка ВАСГНІЛ Василя Яковича Юр'єва. Багатогранна діяльність видатного вченого з розробки теорії та методів селекції, оцінки господарських властивостей сортів багатьох сільськогосподарських культур, удосконалення структури посівних площ та підвищення рівня культури землеробства є загально визнаною, а його внесок у становлення і розвиток вітчизняної науки та творчий доробок – це заповіт майбутнім поколінням науковців і приклад чесного служіння обраній справі.

Василь Якович Юр'єв народився 21 лютого 1879 р. в с. Іванівська Вірга Нижньоліманського повіту Пензенської губернії. Батьки його належали до збіднілих дворян. Батько займався господарством і управляв дрібними поміщицькими маєтками. Мати була домогосподаркою.

Батьківський заробіток був малим, сім'я весь час відчувала нестачу коштів. Із семи братів і сестер лише двоє отримали вищу освіту – сам Василь Якович та його сестра Олена. Іншим рано довелося йти на службу [9].

Початкову освіту В. Я. Юр'єв отримав у сільській земській школі. Потім перейшов до Нижньоліманського міського чотирикласного училища, яке закінчив у 1892 р. Вчитель ботаніки допоміг хлопцеві у 1893 р. влаштуватися до Маріїнського земельного училища, яке було близько від його домівки. В училищі не брали плати за навчання. Крім того, давали учням місця в гуртожитку. За це вони обробляли поля, доглядали за тваринами. Під час навчання в училищі юнак встиг побувати на різних роботах: з 1 червня по 1 жовтня 1895 р. був чорноробом при цьому ж училищі; з жовтня 1896 р. по квітень 1898 р. був репетитором – навчав дітей своїх земляків, навіть працював статистом в м. Саратові [10].

Самоосвітою В. Я. Юр'єв займався систематично з середніх класів училища. Цікавився питаннями філософії, економіки, соціології. Природничонаукових гуртків в училищі не було, але була група учнів, зацікавлених у самоосвіті.

Після закінчення Маріїнського земельного училища юнак вирішує продовжити навчання. На зароблені кошти купує собі студентську форму та їде до Нової Олександрії Люблінського воєводства. До Москви, де містилася Петровська академія, було ближче, але в Ново-Олександрійському інституті сільського господарства та лісництва діяв той самий принцип, що й в училищі: взимку студенти навчалися, а влітку працювали в інститутському господарстві. Василь мріяв про те, щоб закінчити інститут і

стати агрономом. Це була вершина його юнацької мрії.

Однак в умовах царського самодержавства нелегко було здійснити ці мрії. На той час Ново-Олександрійський інститут сільського господарства та лісництва – один із найстаріших закладів країни, організований ще у 1816 р., – переживав тяжку пору. Більше половини студентів за демократичні погляди було звільнено, а нових не набирали.

У 1899 р., коли Юр'єв приїхав до навчального закладу, відновили прийом студентів до інституту. Маючи добру теоретичну підготовку і досвід роботи в сільському господарстві, В. Я. Юр'єв блискуче склав вступний іспит і був зарахований до інституту. Вчився він добре і швидко здобув повагу викладачів і студентів (рис. 1).

Рис. 1. В. Я. Юр'єв – студент, 1899 р.

За часи свого студентства юнак брав участь в усіх студентських рухах як академічного, так і політичного характеру. Одного разу, навчаючись на третьому курсі інституту, В. Я. Юр'єв на знак протесту залишив аудиторію. Юнак вийшов на вулицю, де зібрав біля себе студентський мітинг. Того ж дня жандарми заарештували його. У протоколі зазначалося: «Арештований В. Я. Юр'єв, уродженець села Іванівська Вірга Пензенської губернії, студент, старанний у науках, але... неблагонадійний бунтар». За недостатністю доказів і відсутністю компрометуючих документів В. Я. Юр'єву вдалося уникнути суду і ув'язнення, проте його відраховували з інституту і відправили на військову службу.

Військову повинність (1902–1903 рр.) відбував в артилерійській частині у Севастополі [9]. Перебуваючи в солдатах, В. Я. Юр'єв весь час мріяв про продовження навчання. Після закінчення військової служби йому пропонують лишитися в армії і, щоб заохотити, присвоюють чин підпоручика. Але військова кар'єра не приваблювала юнака. Він повертається до Нової Олександрії. На той час директором інституту був професор П. В. Будрін, який дав дозвіл прийняти В. Я. Юр'єва до інституту. З осені 1903 р. В. Я. Юр'єв продовжив навчання в інституті. Навчальний заклад успішно закінчив у 1905 році і отримав звання вченого-агронома. Молодий фахівець повернувся на батьківщину і влаштувався повітовим агрономом у Нижньоломівському повіті (рис. 2).

Рис. 2. В. Я. Юр'єв – повітовий агроном (перший ряд, у центрі), 1906 р.

Він не відсиджується у затишному кабінеті повітового агронома, а виїздить у села, дає поради селянам, як краще обробляти землю, коли і як сіяти, щоб добре вродила нива. Проте глибоке провалля лежало тоді між наукою, яку він довгі роки вивчав, і практикою, що панувала у занедбаному сільському господарстві.

На кожному кроці зустрічав В. Я. Юр'єв на своїй батьківщині, як і раніше в Поволжі, злидні, голод і розорення селянських госпо-

дарств. «Усі ці тяжкі картини, – згадує він, – ще в далекі юні роки відіграли важливу роль у моєму духовному формуванні. Ще на Волзі я дав собі клятву присвятити все своє життя народові, дати йому хліб..., багато хліба». Він мріє про високі врожаї, про підвищення родючості полів. У голодні 1906–1907 рр. допомагає голодуючим, створює їдальні, бере участь у виборах до першої Державної Думи [9].

За чотири роки роботи в земстві молодий агроном не тільки розумом, а й душею глибоко відчував потребу перебудови вітчизняного землеробства. Але як це зробити?

Доля сама прийшла йому на допомогу. Якось, переглядаючи газети, В. Я. Юр'єв звернув увагу на оголошення, надруковане у «Южно-русской сельскохозяйственной газете», де в хроніці повідомлялося: «Поблизу Харкова засновується селекційна станція. Агрономічна громадськість надає цій події великого значення в справі прогресу вітчизняного землеробства. Для нової станції потрібні агрономи, які пройшли курс вищої школи і мають достатні практичні навички». Він посилав заяву з проханням прийняти його на роботу. Невдовзі одержує повідомлення від директора станції професора П. В. Будріна про його зарахування науковим працівником станції.

В. Я. Юр'єв розпрощався з посадою, з рідним краєм і в грудні 1909 р. ступив на землю Харківщини, щоб більше ніколи її не залишити.

Коли він розшукував у Харкові селекційну станцію, йому ніхто не міг навіть вказати дорогу. Від центра міста, біля колишньої Миколаївської площі, пошарпаний потяг конки довів прибулого до робітничої околиці. Маршрут конки закінчувався біля заводу сільськогосподарських машин Гельфериха-Саде (згодом «Серп і молот»). Це невеличке підприємство було єдиним на той час на цій вулиці. Юр'єву довелося пішки пройти декілька кілометрів туди, де за Кирило-Мефодіївським цвинтарем міська дума відвела новій дослідній установі сто двадцять п'ять десятин землі (рис. 3).

У той час на селекційній станції вже було два науковці: професор Петро Васильович Будрін і Борис Карлович Єнкен. На першому засіданні Вченої ради станції П. В. Будрін, сказав: «Не журіться, хлопці!.. Військо наше невелике. Але ми будемо воювати не кількістю, а вмінням!.. Згадайте стародавні биліни про Іллю Муромця, Добриню Микитовича та Альошу Поповича! Їх же також було троє. А які справи

твори́ли! Ось так-то, друзі мої милі, головне в нашій справі – праця!» [1].

У майбутньому як дослідник В. Я. Юр'єв сформувався завдяки професору П. В. Будріну і за його безпосередньої підтримки. П. В. Будрін знав В. Я. Юр'єва як старанного учня ще з Ново-Олександрійського інституту. Тож і доручив йому разом із науковим працівником Б. К. Єнкеним, пізніше професором, вести селекцію озимого жита, озимої та ярої пшениці, ячменю і вівса [11].

Рис. 3. Харківська селекційна станція, 1908 р.

З чого почати? Це питання не давало спокою ні вдень, ні вночі. Хоч мав В. Я. Юр'єв значну теоретичну підготовку і досвід роботи в сільському господарстві, проте відчував, що для наукової роботи в селекції знань не вистачає. Маленькому колективу довелося розпочинати все з азів. Потрібно було створити свої методи роботи, теоретично їх обґрунтувати, у найкоротший термін створити сорти, які б відповідали природним і господарським вимогам Харківської губернії.

Для створення запасів селекційного матеріалу В. Я. Юр'єв організовує поїздки на поля України, Белгородщини, Курщини та в інші зони країни. На селянських і поміщицьких нивах він відбирає колоски різних культур – озимої та ярої пшениці, ячменю, вівса, озимого жита, проса, качани кукурудзи; часом збирає качани кукурудзи по садибах селян. Веде листування з різними організаціями і просить надіслати насіння. Для збирання зразків сільськогосподарських культур було використано Київську і Катеринославську виставки, контрольну-насінневу лабораторію, торгівельні організації, що спеціалізувалися на продажі насіння, колишні насінницькі бюро Харківського товариства сільського господарства. З Полтавської сільсь-

когосподарської виставки В. Я. Юр'єв привозить на станцію селекційний матеріал, щоб випробувати його в умовах Харківської губернії.

Кожного літа селяни зустрічали рослого засмаглого чоловіка, обвішаного торбами. Як зачарований мандрівник, блукав він полями, розглядаючи і збираючи колоски. Сотню верст обходив В. Я. Юр'єв, щоб зупинитися на одному з мільйонів колосків, який витримав негоду, не був уражений хворобами і шкідниками. Молодий учений прийшов до висновку, що не можна механічно переносити той чи інший сорт в умови, які різко відрізняються від тих, де знаходилася рослина. Життєздатні форми потрібно було відбирати на місці, перевіряти, розмножувати і на їх основі створювати нові сорти. Під час своїх мандрів Василь Якович стикався з життям простого степового села, ділив із селянами хліб-сіль, годинами слухав їхні гіркі повісті про життя-буття [7].

Правильне вирішення питань вихідного матеріалу для подальшої селекції було першою особливістю станції, другою – агрономічний підхід до процесу селекції, адже на станції з перших років було введено сівозміни.

Після перших, переважно організаційних, років діяльності станції радою Харківського товариства сільського господарства була винесена пропозиція про скликання у 1911 р. спеціального з'їзду діячів із селекції та насінництва сільськогосподарських культур. Місцем проведення з'їзду було обрано м. Харків, що пояснюється його вдалим розташуванням серед великої кількості насінницьких господарств сусідніх повітів, а також організацією саме у цьому місті першої селекційної установи.

В організації з'їзду безпосередню участь брало Харківське товариство сільського господарства за сприяння Департаменту землеробства, Державного управління землевлаштування і землеробства, Харківського губернського земства і управи. Членами Комітету було обрано М. С. Барабошкіна, П. В. Будріна, А. Є. Зайкевича, П. П. Корхова, П. А. Пахомова, Б. М. Рожественського, В. Я. Юр'єва та інших делегатів з'їзду [12].

Після доповідей В. Я. Юр'єва «Організація селекційних установ» та «Добір чергових рослин для селекції» наукова спільнота заговорила про нього як про молодого перспективного вченого.

Завдяки проведеному з'їзду багатьом спеціалістам того часу було надано можливість

удосконалити свої знання шляхом відряджень у провідні селекційні установи Західної Європи і Америки. Працівники станції також упродовж 1911–1912 рр. отримали таку можливість. Василь Якович скористався такою щасливою нагодою, і у першій декаді січня 1912 р. він виїздить спочатку до Англії, а потім до Америки з коротким заїздом до Свалефа (Швеція) [9].

Відрядження було корисним у всіх відношеннях. Америка займала на той час перше місце не тільки за посівними площами кукурудзи, але й за рівнем селекції цієї культури. Близько півроку працює В. Я. Юр'єв у США. Там він зустрічається з фермерами, селекціонерами і представниками фірм, які розповсюджували насіння, вивчає їхні методи селекції. Підмічав все корисне і недоліки в роботі. Звідти він привіз насіння різних культур і спеціальну літературу. З привезеним насінням кукурудзи вчений почав широку селекційну роботу як з культурою величезних можливостей. Критично оцінивши американський досвід, після повернення на станцію, В. Я. Юр'єв по-новому організовує селекційну роботу. І вже досліді 1913 р. підтвердили правильність обраного ним шляху (рис. 4).

Цього ж року в Росії почалась організація обласних дослідних станцій. Тоді ж створено і Харківську обласну сільськогосподарську дослідну станцію. Її очолив Б. М. Рожественський. Крім того, організовано відділи ентомології, фітопатології, метеорології, тваринництва і садівництва [13]. В. Я. Юр'єва було призначено завідувачем відділу селекції ще з 1909 р.

У 1914 р. організовано експедиційне обстеження всієї території Харківської губернії та зібрано кілька тисяч зразків сортів усіх культур, із якими проводилася або передбачалося в перспективі проведення селекційної роботи. Дружина В. Я. Юр'єва, Олена Костянтинівна, з 1913 р. допомагала чоловікові в селекційній роботі, виконуючи всю технічну роботу [9].

Коли розпочалася перша світова війна, заплановані роботи довелося припинити. В. Я. Юр'єв одержав повістку про мобілізацію до армії. Як офіцер-артилерист він потрапив на західний фронт до Кракова [9]. З 1 липня 1914 р. по грудень 1917 р. перебував на війні з Австрією та Німеччиною. Цікаво, що було окреме розпорядження уряду, згідно з яким три співробітники станції, які перебували на фронті, мали відпустку у серпні-вересні для збирання врожаю та сівби озимих зернових культур.

Рис. 4. В. Я. Юр'єв на дослідній ділянці, 1913 р.

Із радістю повернувся В. Я. Юр'єв після війни на станцію, яка снилася йому в холодних окопах. Протягом трьох років співробітники, що залишилися на станції, працювали в скрутних умовах. Олена Костянтинівна, незважаючи на нестачу хліба і голод під час війни, зберегла насіння озимої та ярої пшениці і кукурудзи – таке дороге для Василя Яковича. Гаряче береться він за улюблену справу. Основну увагу приділяє селекції озимої пшениці й кукурудзи. Робота не обмежувалася збором тільки місцевих сортів. Залучалися вітчизняні сорти з інших районів і областей та закордонні. Значну кількість зразків одержано від Всесоюзного інституту рослинництва, який володів світовою колекцією сортів різних культур [14]. Щорічне вибракування гірших зразків дозволило висівати кращі на більших площах. У цей час В. Я. Юр'єв приділяє основну увагу урожайності. І вже за цією властивістю далі бракує сорт або залишає його для розмноження. Для того, щоб простежити, як сорт переносить погодні умови, В. Я. Юр'єв застосовує простий спосіб висіву частини насіння у відкриті ящики. В 30-ті роки для проморожування почали застосовувати холодильну камеру [15].

У 20-ті роки минулого століття В. Я. Юр'євим створено перші високоврожайні сорти. Найкращі з місцевих сортів було передано до виробництва, і їх почали висівати на невеликій площі. Це були сорти озимої пшениці – Мільтурум 120 і Ферругінеум 117 і сорти ярої пшениці – Арнаутка Кочина, безоста Карлівська та інші.

До місцевих сортів було застосовано і добір окремих рослин (індивідуальний добір). Кожну відібрану рослину обмолочували окремо. Зерно висівалося в окремий рядок, а потім на

окрему ділянку. Індивідуальним добром із місцевих сортів В. Я. Юр'євим створено такі сорти озимої пшениці, як Альбідум 676 (Юр'євка), Еритроспермум 917 і Ферругінеум 1239; сорти ярої пшениці Мільтурум 162 і Гордеїформе 802; ячменю Європеум 353/133; вівса Харківський 596, проса Харківське 2 та інші.

Роботу В. Я. Юр'єва з першого дня перебування на станції і до 1924 р. можна вважати першим періодом його наукової діяльності. Наведені вище сорти, створені методами індивідуального і масового добору, отримали визнання хліборобів і вийшли на широкий простір ланів.

Другий період, який охоплює 1925–1938 рр., характеризується поширенням нового на той час методу в селекційній науці – методу гібридизації. Для схрещувань із кращими вітчизняними сортами інших селекційних установ та сортами іноземного походження селекціонери використовували рослини місцевих, покращених ними сортів. В. Я. Юр'єв підкреслював, що для досягнення успіху слід не лише правильно визначити завдання селекції, а й необхідно за використання різних методів дослідити, чи відповідають вихідні сорти поставленій меті. Він ґрунтовно розробляв усі ці питання. «Гібридизація, – говорив він, – є могутнім методом у селекційній роботі». Велика заслуга вченого, полягає у тому що він одним із перших у країні почав використовувати цей метод. Основою підбору батьківських форм став екологічний принцип. Першим прикладом успішного застосування методу гібридизації вважається створення сорту озимого жита Харківське 194, районованого у 1938 р. (автори – В. П. Пахомова і В. Я. Юр'єв).

В. Я. Юр'єв разом зі своїми соратниками і учнями М. О. Голубом, В. І. Дідусем, Ю. І. Коробейниковою методом масового та індивідуального добору з отриманих раніше гібридів від схрещування озимих м'яких пшениць Українка та Юр'євка створили новий сорт Лютесценс 266. Сорт як перспективний швидко завоював широку популярність.

Із 1939 р. розпочався третій період у наукових дослідженнях В. Я. Юр'єва. У цей час застосовується не лише метод гібридизації, але й внутрішньосортний покращувальний добір. Вивчається процес розщеплення у гібридних популяціях, добираються лінії. Особливість цього періоду полягала у тому, що селекціонери почали використовувати для вивчення вихідно-

го матеріалу і створених сортів методи фізіології, біохімії, захисту рослин, досліджувати технологічні параметри зерна і борошна. Створені сорти починають вирощувати у виробничих умовах. Передаючи сорт до державного сорто-випробування, станція вже мала його докладну характеристику за багатьма ознаками. З моменту передачі сорту, а іноді й раніше, починають закладатися перші ланки насінництва [16].

Проблемі насінництва В. Я. Юр'єв завжди приділяв велику увагу. Його можна вважати піонером вітчизняного насінництва. На станції ним вперше організовано розмноження насіння еліти. Великий внесок зробив В. Я. Юр'єв у розробку питань посівної якості насіння, зокрема енергії проростання, схожості, крупності, інтенсивності початкового росту, високої сортової чистоти, впливу мінеральних добрив на якість тощо. Ще до революційних подій співробітники станції, на відміну від іноземних фірм, реалізували сортове насіння без будь-якої націнки. А вже в радянські часи за ініціативою вченого започатковується розмноження насіння нових сортів і передача еліти виробництву. Вчений підкреслював, що «правильно поставлене насінництво повинно забезпечити не тільки вирощування першокласного насіння, але також і високу врожайність цього насіння, чого не можна досягти без знання природи рослин та їх вимог до умов існування» [17].

Поряд із науково-дослідною діяльністю В. Я. Юр'єв займається педагогічною. У 1937 р. він очолив нову кафедру селекції і насінництва Харківського сільськогосподарського інституту і 25 років був її незмінним керівником (рис. 5)

Рис. 5. В. Я. Юр'єв зі студентами ХСГІ, 1939 р.

Учений зробив значний внесок у створення на кафедрі відділення селекції. Штат кафедри спочатку складався з завідувача, доцента Б. Т. Нікуліна та асистента М. А. Ільїнської-Центилович. Не лише лекції та лабораторні заняття повинні були відіграти роль в формуванні спеціаліста-селекціонера. Виробнича практика, ознайомлення з селекційним процесом, його особливостями і безпосередня участь в усіх видах робіт на місцях – такою була неухильна вимога В. Я. Юр'єва до студентів [3]. 30 травня 1946 р. наказом Міністерства вищої освіти вченого затвердили керівником підготовки аспірантів за спеціальністю «Селекція та насінництво польових культур». Більш як 30 науковців пройшли аспірантську підготовку під його керівництвом і з успіхом захистили дисертації. Значна кількість учнів В. Я. Юр'єва не тільки навчалися, а й працювали разом із ним. Це такі вчені: М. О. Голуб, В. П. Пахомова, Ю. А. Первова, О. І. Богдан, М. І. Кучерява, Б. П. Гур'єв, З. І. Щолокова, І. Г. Строна, П. А. Бражник, О. М. Дмитрієва, Л. М. Наумова, В. Т. Манзюк та багато інших. Мабуть, не було жодної селекційної установи колишнього Радянського Союзу, де б не працювали його учні, створюючи нові сорти та гібриди сільськогосподарських культур. В. Я. Юр'єв був головою державної екзаменаційної комісії Харківського сільськогосподарського інституту з 1938 р. [10].

За керівництвом В. Я. Юр'єва і його співавторства в 1940 р. написано перший підручник «Загальна селекція і насінництво польових культур». Підручник, що став практичним посібником для селекціонерів багатьох країн, тричі вийшов із друку ще за життя вченого.

У 1941 р. мирну працю науковців було перервано війною. Ворожі літаки вночі все частіше проривалися до Харкова, скидаючи бомби на житлові квартали, промислові підприємства. Падали бомби й на дослідні поля станції. З болем у серці дивився Василь Якович на скошені осколками й понівечені посіви.

Із наближенням ворожих військ до меж Харківщини керівництво станції одержало наказ щодо евакуації у тил країни. Харківська державна селекційна станція була евакуйована до м. Комишин, а потім до Челябінська. Більшу частину селекційного матеріалу було вивезено, частину ще раніше відправлено до Омського інституту зернового господарства і на Червоноуфимську селекційну станцію. Залишки здали в Заготзерно для відправки в тил. Багаторічні

звіти довоєнного періоду також було вивезено у тил. Частина співробітників була змушена залишитися на станції і продовжувати роботу в умовах окупації.

На Челябінській сільськогосподарській станції В. Я. Юр'єв працює заступником директора з наукової роботи. Він випробовує свої сорти на зимостійкість, посухостійкість, врожайність та якість зерна, організовує розмноження селекційного матеріалу і насіння сортів, які привіз із собою. Серед колективу станції збирає кошти до оборонного фонду країни. А власну премію, одержану за створення нових сортів зернових культур, віддає на побудову літака [8].

Після визволення Харкова від загарбників В. Я. Юр'єв з працівниками повертається на рідну станцію. Непривабливу картину побачив тут учений: усі запаси сортового насіння було знищено, а поля зриті окопами. Станція була спустошена, ряд приміщень зруйновано, лабораторії розграбовано, комори для зберігання селекційного матеріалу та насіння спалено. В. Я. Юр'єв мобілізує колектив для відродження установи. За короткий період працівникам станції вдалося відновити її роботу. Слідом за саперами, які розмінювали поля, йшли працівники станції і засівали поля насінням озимих культур. Лише на те, щоб засипати окопи та вирівняти поля, було витрачено 1000 людиноднів та виконано земляних робіт обсягом близько 8 тис. кубометрів [18].

З огляду на величезні втрати колекційного і посівного фонду впродовж років окупації виникла нагальна потреба у відновленні селекційного матеріалу, що потребувало великих зусиль організаційного характеру. Довго шукав учений районівані сорти Мінезота 23 і Харків'янка у насінницьких господарствах. Зовсім випадково знайшов їх у старожилів станції Т. І. Ребришева, О. Г. Листушка і А. Г. Науменка. Всі селекційні установи країни допомогли станції з селекційним матеріалом. У нагоді стало насіння, вирощене в Челябінській області, яке надійшло до Харкова, добре зійшло і з якого на рідній землі було отримано щедрий врожай [18].

В. Я. Юр'єв подбав про відбудову наукової бази, розгорнув селекційну роботу. Він ставить перед колективом завдання за два-три роки досягти довоєнних обсягів виробництва насіння і повністю забезпечити ним господарства області.

У 1945 р. В. Я. Юр'єва обрано дійсним членом Академії наук УРСР. У 1947 р. йому присуджено Державну премію СРСР. Учений із вдячністю прийняв її, а кошти від неї передав до фонду відбудови народного господарства.

У 1946 р. за рішенням уряду УРСР в Харкові організовано Інститут генетики і селекції Академії наук Української РСР, перед яким було поставлено завдання розробити і удосконалити теоретичні основи селекції.

Аналізуючи хронологію наукової й організаційної діяльності академіка В. Я. Юр'єва, не важко зрозуміти, що період творчої зрілості вченого припав на страшні роки лисенківщини. Як відзначає у своїх спогадах останній в інституті аспірант В. Я. Юр'єва В. Т. Манзюк [8], Василь Якович був знайомий і неодноразово зустрічався з Т. Д. Лисенком. Останній розумів масштаб постаті В. Я. Юр'єва і віддавав належне успіхам видатного селекціонера у створенні і впровадженні у виробництво сортів найважливіших сільськогосподарських культур. Але, вочевидь, Т. Д. Лисенко дуже хотів бачити В. Я. Юр'єва серед прихильників свого вчення. Під час однієї із зустрічей Т. Д. Лисенко запитав у В. Я. Юр'єва, що він зробить, якщо серед купи зерна пшениці знайде зернівку жита. На це В. Я. Юр'єв відповів, що викине житнє зерно. А на запитання «корифея» відносно того, що він буде робити, якщо знову знайде серед пшениці насінину жита, В. Я. Юр'єв відповів, що знову його викине.

Керівництву Інституту генетики і селекції на чолі з академіком В. Я. Юр'євим неодноразово ставилося в провину ліберальне ставлення до прихильників вейсманізму-морганізму. Малися на увазі такі співробітники, як І. М. Поляков, Л. М. Делоне і Ю. П. Мірюта. Але, незважаючи на тиск, академік захистив своїх співробітників, довівши велику практичну цінність результатів їх досліджень. Крім наукової діяльності, В. Я. Юр'єв опікувався громадськими і державними справами. Починаючи з 1940 р., він постійно обирався депутатом районних та міських рад депутатів трудящих. Із 1951 р. – депутат Верховної ради УРСР.

Указом Верховної Ради СРСР від 21 травня 1954 р. В. Я. Юр'єву присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. У 1956 р. його обрано почесним академіком ВАСГНІЛ.

Згідно з постановою від 14 лютого 1956 р. «Про заходи по поліпшенню роботи науково-дослідних установ по сільському господарству»

було визнано за доцільне мати зональні і крайові науково-дослідні інститути. У червні 1956 р. створено Український науково-дослідний інститут рослинництва, селекції і генетики. Він об'єднав Харківську державну селекційну станцію та Інститут генетики і селекції Академії наук УРСР. Інститут очолив академік В. Я. Юр'єв (Рис. 6). Цього ж року інститут почав вирощувати елітне насіння всіх районів у Харківській області сортів зернових, зернобобових, олійних культур і трав.

За великі заслуги перед Батьківщиною та у зв'язку з 80-тиріччям від дня народження у 1959 р. В. Я. Юр'єву вдруге присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Як двічі Герою Соціалістичної праці йому повинні були встановити бронзовий бюст ще за життя на його батьківщині. Коли виникло це питання, учений звернувся до Президії Верховної Ради СРСР з проханням: «Прошу, як виняток, дозволити спорудження пам'ятника не на місці мого народження – в селі Вірга, а в місті Харкові, де я 50 років живу і працюю і вважаю Харків за свою другу рідну батьківщину» [8]. Біля сучасного кінотеатру, в мальовничому куточку Харкова, на бульварі Юр'єва вже 58 років стоїть бронзовий бюст роботи скульптора В. І. Агибалова (рис. 7).

Усі, хто знав В. Я. Юр'єва, не забувають наголошувати на його скромності. Ця риса характеру відчувалася у всьому: і у побуті, і у ма-

нері одягатися, і в оцінці своєї праці. «Ці нагороди я відношу на рахунок колективу, в якому живу і працюю. Це заслуги всіх вас, дорогі друзі і соратники», – так сказав В. Я. Юр'єв, приймаючи нагороди. А їх в академіка було чимало – 26 урядових нагород: п'ять орденів Леніна, два ордени Трудового Червоного Прапора, орден «Знак пошани», дві золоті медалі «Серп і молот» Героя Соціалістичної Праці, 16 медалей. В. Я. Юр'єв жодного разу не одягав їх разом. Іноді на його піджаку були прикріплені лише дві золоті зірки (рис. 8).

Свого часу В. Я. Юр'єв був членом Харківського товариства сільського господарства, Товариства Губернського комітету профспілок, членом Комітету станції, головою рахунково-конфліктної комісії, членом виробничої комісії, членом бюро ІТР, обласним уповноваженим із дослідної справи, членом Радянського агрономічного товариства, заступником і головою курсів із насінництва і селекції, інспектором із селекції Облсільгоспради, інструктором агрослужб, головою облуправління з дослідної справи, уповноваженим НКЗ у Харківській області. Він брав участь у конференціях і з'їздах. Шведське королівське сільськогосподарське товариство визнало В. Я. Юр'єва почесним членом [10]. Творчий доробок ученого нараховує 150 наукових праць із найактуальніших для того часу питань біології, теоретичних і методичних основ селекції.

Рис. 6. В. Я. Юр'єв на полі дослідного господарства «Елітне», 1958 р.

Рис. 7. Учасники Міжнародної конференції, присвяченої 100-річчю від дня заснування Інституту рослинництва, біля пам'ятника В. Я. Юр'єву (2008 р.).

Рис. 8. Останнє фото В. Я. Юр'єва, 1962 р.

8 лютого 1962 р. світова наукова спільнота зазнала тяжкої втрати – В. Я. Юр'єв помер. Його ім'я присвоєно Українському ордену Леніна науково-дослідному інституту рослинництва, селекції і генетики, який на сьогодні має назву Інститут рослинництва ім. В. Я. Юр'єва НААН. У 1965 р. Академія наук УРСР для увічнення пам'яті академіка В. Я. Юр'єва заснувала премію імені видатного вченого. Лауреатами премії можуть бути вчені, які збагатили науку в галузі генетики, створили нові методи акліматизації, селекції і гібридизації рослин і тварин, створили нові високоврожайні сорти сільськогосподарських культур і високопродуктивних порід тварин.

Висновки

За роки, що минули від часу, коли жив і творив учений, збагатилася теорія селекції, з'явилися нові методи, змінилася техніка проведення робіт, але юр'ївські принципи і до цього часу актуальні і мають значну цінність для теорії і практики селекційної роботи.

References

1. Vorob'ev N., Zhuravskiy V. Tvorets zolotykh kolos'ev. M.: Sel'khozgiz, 1961. 48 s. [in Russian] / Вороб'єв Н., Журавський В. Творець золотих колос'єв. М.: Сельхозгиз, 1961. 48 с.
2. Didus' V.I. Vydaishchiysia sovetskiy uchenyy-selektzioner. *Vestnik sel'skokhoziaystvennoy nauki*. 1959. No. 12. S. 3–7. [in Russian] / Дидусь В.И. Выдающийся советский ученый-селекционер. *Вестник сельскохозяйственной науки*. 1959. № 12. С. 3–7.

3. P'inskaia-Tsentilovich M.A. Kafedra selektsii i semenovodstva. 150 let Khar'kovskomu ordena Trudovogo Krasnogo Znameni sel'skokhoziaystvennomu institutu imeni V.V. Dokuchaeva (1816–1966). K.: Urozhay, 1966. S. 83–86. [in Russian] / Ильинская-Центилович М.А. Кафедра селекции и семеноводства. 150 лет Харьковскому ордена Трудового Красного Знамени сельскохозяйственному институту имени В.В. Докучаева (1816–1966). К.: Урожай, 1966. С. 83–86.
4. Kuleshov M.M. Vydatnyu uchenyyu-seleksioner. *Visnyk sil's'kohospodars'koi nauky*. 1959. No. 7. S. 4–8. [in Ukrainian] / Кулешов М.М. Видатний учений-селекціонер. *Вісник сільськогосподарської науки*. 1959. № 7. С. 4–8.
5. Manziuk V.T. 120 rokov z dnia narodzhennia koryfeia vitchyznanoi selektsii Vasylia Yakovycha Yur'ieva. *Naukovi osnovy stabilizatsii vyrobnytstva produktii roslynnytstva: mater. mizhn. konf., prysv. 90-richchiu vid zasnuvannia Instytutu roslynnytstva im. V.Ya. Yur'ieva*. Kh., 2001. S. 3–10. [in Ukrainian] / Манзюк В.Т. 120 років з дня народження корифея вітчизняної селекції Василя Яковича Юр'єва. *Наукові основи стабілізації виробництва продукції рослинництва: матер. міжн. конф., присв. 90-річчю від заснування Інституту рослинництва ім. В.Я. Юр'єва*. Х., 2001. С. 3–10.
6. Poliakov I.M. Stareyshee selektsionnoe i opytne uchrezhdenie Ukrainy. *Selektsiia i semenovodstvo*. 1959. No. 4. S. 50–54. [in Russian] / Поляков И.М. Старейшее селекционное и опытное учреждение Украины. *Селекция и семеноводство*. 1959. № 4. С. 50–54.
7. Popovskyy M. Zhyvoe zerno. M.: Hospolytyzdat, 1961. 31 s. [in Russian] / Поповский М. Живое зерно. М.: Госполитиздат, 1961. 31 с.
8. Hur'iev V.P., Manziuk V.T., Cherniak I.Y. Vasyli Yakovyche Yur'iev. K.: Naukova dumka, 1979. 98 s. [in Ukrainian] / Гур'єв В.П., Манзюк В.Т., Черняк І.Й. Василь Якович Юр'єв. К.: Наукова думка, 1979. 98 с.
9. TsDAVOV Ukrainy m. Kyiv. F. 27. Op. 171. Spr. 4600. 14 s. [in Ukrainian] / ЦДАВОВ України м. Київ. Ф. 27. Оп. 17 л. Спр. 4600. 14 с.
10. DAKhO. F. No. R-5971. Op. 1. Spr. 1. Ll 245. 20 s. [in Russian] / ДАХО. Ф. № Р-5971. Оп. 1. Спр. 1. Лл 245. 20 с.
11. Gel'mer O.F., Iur'ev V.Ia., Evtushenko M.V. Kratkiy obzor rabot 1910–1923 gg. M.: Novaia derevnia, 1925. 30 s. [in Russian] / Гельмер О.Ф., Юрьев В.Я., Евтушенко М.В. Краткий обзор работ 1910–1923 гг. М.: Новая деревня, 1925. 30 с.
12. Trudy 1 S"ezda deiateley po selektsii sel'skokhoziaystvennykh rasteniy, semenovodstvu i rasprostraneniui semennogo materiala 10–15 ianvaria 1911 g., v g. Khar'kove. Kh.O.S.Kh; Pod red. P.V. Budrina i dr. Kh., 1911. Vyp. 2. 238 s. [in Russian] / Труды 1 Съезда деятелей по селекции сельскохозяйственных растений, семеноводству и распространению семенного материала 10–15 января 1911 г., в г. Харькове. Х.О.С.Х; под ред. П.В. Будрина и др. Х., 1911. Вып. 2. 238 с.
13. Zhurnaly zasedaniy chrezvychnoy sessii komiteta Khar'kovskoy oblastnoy sel'skokhoziaystvennoy opytnoy stantsii 2–3 sent. 1914 g. Kh.: Tip. B.G. Bengis, 1915. 112 s. [in Russian] / Журналы заседаний чрезвычайной сессии комитета Харьковской областной сельскохозяйственной опытной станции 2–3 сент. 1914 г. Х.: Тип. Б.Г. Бенгис, 1915. 112 с.
14. Krashchi sorty selektsii Kharkivs'koi stantsii / pid. zah. red. V.Ya. Yur'ieva. K. Kh.: Derzhradhospvydav, 1940. 190 s. [in Ukrainian] / Кращі сорти селекції Харківської станції / під заг. ред. В.Я. Юр'єва. К. Х.: Держрадгоспвидав, 1940. 190 с.
15. Iur'ev V.Ia., Kuchumov P.V., Linnik G.N., Volf V.G., Nikulin B.T. Obshchaia selektsiia i semenovodstvo polevykh kul'tur. 2-e izd. M.: Sel'khozgiz, 1950. 432 s. [in Russian] / Юрьев В.Я., Кучумов П.В., Линник Г.Н., Вольф В.Г., Никулин Б.Т. Общая селекция и семеноводство полевых культур. 2-е изд. М.: Сельхозгиз, 1950. 432 с.
16. Sbornik nauchnykh rabot za 1951–1953 gg. / pod red. V.Ia. Iur'eva. Khar'kovskoe knizhnoe izdatel'stvo, 1954. 262 s. [in Russian] / Сборник научных работ за 1951–1953 гг. / под ред. В.Я. Юрьева. Харьковское книжное издательство, 1954. 262 с.
17. Posibnyk po sil's'komu hospodarstvu. K. Kh.: Derzhsil'hospvydav, 1946. S. 350. [in Ukrainian] / Посібник по сільському господарству. К. Х.: Держсільгоспвидав, 1946. С. 350.
18. Otchet o rabote KhGSS za 1941–1943 gg. Kh., 1944. 258 s. [in Russian] / Отчет о работе ХГСС за 1941–1943 гг. Х., 1944. 258 с.

OZHERELIEVA V.M., KYRYCHENKO V.V., BILYNSKA O.V.

Plant Production Institute nd. a. V.Ya. Yuriev of National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine, Ukraine, 61060, Kharkiv, Moskovskiy ave., 142

ACADEMICIAN V.YA. YURIEV – A PLANT BREEDER, GENETICIST, AND FOUNDER OF BREEDING SCIENCE OF UKRAINE (DEDICATED TO THE 140TH BIRTHDAY ANNIVERSARY)

Aim. To elucidate life path and creative activities of V.Ya. Yuriev, a famous scientist in plant production, breeding and genetics. **Methods.** Historical and scientific analysis. **Results.** It was determined that academician V.Ya. Yuriev (1879–1962) justly took a prominent place in the history of Ukrainian science as a founder of agricultural experimentation and scientific breeding. **Conclusions.** The scientific legacy preservation and investigation of the outstanding plant breeder, geneticist and science organizer V.Ya. Yuriev is of great importance for understanding processes of agricultural science genesis and development.

Keywords: Vasyli Yakovyche Yuriev, genetics, plant breeding, Kharkiv, Kharkiv Breeding Station, scientific legacy.